

AHBÂR VE RUHBÂN

(Kur'ân'ın Din Adamlarına Yönelik Eleştirisinin İkili Örneği)

Doç. Dr. Orhan ATALAY*

ÖZET

Anlaşılması ve uygulanması için özel bir eğitim-öğretim gerektiren her disiplin gibi, öğrenilmesi, anlaşılması, uygulanması ve diğerlerine aktarılması için dinler de kurumsal olarak eğitim-öğretime ihtiyaç duyarlar. Bu kurumlardan gerekli bilgi ve birikime sahip olup da buna dair yasal yetki alanlara genel olarak 'din bilgin'i' unvanı verilir. Onlar yükledikleri sorumlulukları gereği kendi cemaatlerine dinî öğretmenlik, rehberlik ve danışmanlık yaparlar. Ne var ki, çoğu zaman din bilginleri kendi dinlerinin yozlaşmasında da öncül bir rol oynarlar. Bu araştırmada özellikle Yahudi ve Hıristiyan din adamlarını temsil eden 'ahbâr ve ruhban' ikilisini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ahbâr, Ruhbân, Din Bilginleri.

ABSTRACT

Ahbâr and Ruhbân

As other disciplines necessities a special education and pedogogy for meaning and application of them, religions also necessities education and pedogogy institutionally for learning, understand, application and teaching others. Those who have the necessary knowledge and buildup and lawful authority are named 'Religious Scholars'. They guidance and educate their communities. But, the religious scholars have the premise role in their religious degeneration. In this article, we will study especially 'ahbâr and ruhban' represented Jewish and Christian religious scholars

Keywords: Ahbâr, Ruhbân, Religious Scholars

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, oatalay@atauni.edu.tr

Kur'ân'ın takriben 1/3 lük kısmını kapsayan kıssaları aynı zamanda dinlerin tarihî süreçte uğradıkları bozulmalara ilişkin önemli bilgi notları içerir. Bu bilgilerde Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa yönelik eleştirilerin büyük bir yekûn tuttuğunu görüyoruz. Bu yekûn içinde ilgili dinlerin yozlaşmasında etkin faktörlere dikkat çeken Kur'ân, bunlar içinde gerek toplumun ve gerekse o topluma dinî bilgiyi taşıyan ve onlara rehberlik eden 'din adamları'nın yanlışlarını da konu edinmiştir. Mesela, "Onlar Allah'ı bırakıp **ahbârını** ve **ruhbanını** ve Meryem oğlu Mesih'i Rabler edindiler." (Tevbe,9/31) ayetinde toplum eleştirilirken; "Ey iman edenler, **ahbâr** ve **ruhbanın** pek çoğu insanların mallarını haksız yere yerler, onları Allah'ın yolundan alıkoyarlar..." (Tevbe, 9/34) ayetinde ise 'din adamları' eleştirilmektedir. Burada tırnak içine aldığımız din adamları tabiri ile dinî bilgiye sahip, toplumda dinî merasimleri düzenleyen, kısacası din adına söz söylemeye ve iş yapmaya yetkili kişileri kast ettiğimizi belirtmekte yarar vardır. Dinî sistemlerdeki bozulmaların hangi toplumsal evrelere veya süreçlere rastladığını açıklamaya katkısı olacağı düşüncesiyle bunun üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu kanaatindeyiz.

Bu araştırmada konuyla ilgili daha net tanım ve açıklamalara ulaşmak amacıyla ilgili terimleri inceleyeceğiz.

1. Ahbâr (احبار)

'Ahbâr' terimi Kur'ân'ı Kerim'de iki defa Yahudilik'te dinî bir sınıfı ifade eden 'rabbanıyyûn' (Maide 44, 63) sözcüğü ile; iki defa da Hıristiyanlıkta dinî bir sınıfı ifade eden 'ruhban' (Tevbe 31 ve 34) unvanı ile birlikte olmak üzere toplam dört yerde zikredilir.

Arapça sözlükler, 'ahbâr' (احبار) kelimesinin 'habr' veya 'hibr' (حبر) kelimesinin çoğulu olup, 'Kendisi ile yazılan şey', yani 'mürekkep' ve 'eser' sözlük anlamlarına geldiğini söylerler. Mesela, 'Onun kitapları vardır' anlamında (به حبور) (bihi habûr) cümlesi kullanılır. Ebu Ubeyde diyor ki: "Fakihler bu konuda ihtilaf ettiler; kimileri fetha ile (habr), kimileri de kesra ile (hibr) okudular. Ferra, 'Kelimenin çoğul yapısından hareketle 'hibr' olarak okumak daha fasihtir' derken, Ebu Ubeyde: 'Bana göre en doğrusu 'habr' şeklinde okumaktır, çünkü 'habr', kelamını güzel icra ettiği için 'alim' kişiye denir.' Esmâî ise, 'Ben alim kişi için habr mı hibr mi? dendiğini bilmiyorum' derken, İbnu'l-Arabî: 'Alim kişiye hem *habr* hem de *hibr* denmektedir' tezi ile her iki şekle de cevaz vermiştir.¹ Kelimenin 'ahbâr' ve 'habûr' şeklinde iki çoğul

¹ Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, I/2647

kipi mevcuttur. Kur'ân'da aynı kökten türemiş fiil hali de kullanılmaktadır: "... Onlar bir bahçe içinde nimetlenirler" (Rum, 30/15) anlamında 'yuhberûn' (يُحْبِرُونَ) şeklinde geçer. Esmâî, bunun güzellik, yakışıklılık ve nimetin eseri olduğunu söyler. Cahiliye döneminde güzel şiir söylemesi sebebiyle Tufeyl el-Ganevî için de aynı kökten türemiş 'muhabber' unvanı kullanılmıştır. Buna göre ilmi, yazısı, şiiri ve sözü güzel olan herkese 'hibr' denmektedir. Buraya kadar aktarılan bu tanım ve açıklamalarda Arapça kökenli olduğu varsayımına göre tefsir edilen kelime, zamanla bir ıstılah olarak gerek zimmî ve gerekse kitap ehli iken Müslüman olan âlim kişiler için kullanılan bir unvan olmuştur.² Nitekim İbn Hacer **Tehzibut-Tehzib**'te Kattan'ın Ahmed b. Hanbel hakkındaki: 'O bu ümmetin hibri idi'³ sözüne bakılırsa, ilimde derin bilgi sahibi olan Müslümanlar için de aynı unvanın kullanıldığını görüyoruz.

Bazı Müslüman âlimler ise, *rabbanî* ile *ahbârî* birbirinden ayırarak, ikincisinin ümmetlerin haberlerini, olmuş ve olacakları bilen kişiler olduklarını ileri sürerek, kelimenin İbranice veya Süryanice'den Arapça'ya geçmiş olduğu görüşündedirler.⁴ Buna göre bu terim İbranice'de 'arkadaş', 'meslektaş' anlamına gelen 'hâbher' (çoğulu habarîm) kelimesinin Arapça'ya geçmiş halidir. Bir başka teze göre, 'habher' kelimesi 'parush' anlamında 'Mişna'dan⁵ alınmış bir sözcüktür. 'Parush' kelimesi ise, 'ayrılan birisi, yani bu hayatın tüm lezzetlerine sınımsız tutunmuş kişilerden ayrılmış bir 'sadduki' anlamına gelir. Bunlar arasında bazıları sadece sosyal davranışlarıyla değil, özellikle farklı bir doktrinel görüş, yani sözlü geleneğe ait bir inancı benimsemiş kişilerdir. Ancak mesele sadece hayat ve davranışlarında büyük bir titizlik olarak kalmamış, daha sonraları doğal olarak bu grubun bütün üyelerine eşit şekilde aktarılamayan özel bir eğitim ve bilgiye dönüşmüştür. Dolayısıyla bu eğitimli kişiler büyük derecede saygıdeğer oldular ve bu yol ile bu toplum meslekten olmayan diğerlerine aykırı bir şekilde yeniden düzenlendi. Bu topluluğun üyeleri olan bireyler 'rehber' anlamında 'habhaerim' diye bilindiler. Öyle ki, zamanla bu kişilere gösterilen aşırı saygı Kur'ân'ın eleştirilerini güçlendirmiştir.⁶ 'Habher' unvanı zamanımızda bir

² Cevherî, *es-Sihâh*, II/620; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VI/228-9.

³ İbn Hacer, Ebu'l-Fazl el-Askalanî, *Tehzibu't-Tehzib*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1404/1984, I/64.

⁴ Cevad, Ali, a.e., VI/552.

⁵ Talmut iki bölüme ayrılır: **Mişna** ve **Gemara**. Birincisi ahlâkî kuralları açıklayan, ikincisi ise onun müttemimidir.

⁶ <http://www.bible.ca/islam/library/Geiger/Judaism/chap11.htm>

kolej pozisyonu olarak bilimsel bir kurulun üyesine tam denk geldiği için onu 'bilgin' olarak tercüme edenler de vardır.⁷

Bazı kaynaklara göre ise, Talmudik dönemde belli bir cemiyetin üyesine isim olarak kullanılmış olan bu unvan, Miladî I. ve II. yüzyıllarda dinî metinleri indirdiği ilk haliyle ve Levililerin yaptıkları gibi gözetecilerine dair kendi kendilerine yemin edip söz veren* bir Yahudi cemaati olan Feruşîmler için kullanılmaya başlanmıştır. Buna göre, 'hibr' lafzı, 'Rabbî' derecesine ulaşmasa da, Yahudiler yanında büyük bir önemi haiz ilim ve marifete işaret eder. Bu kelime hâlâ Yahudi dinî ilimleri ve özellikle hukukunu öğreten, bu konuda ilerleyen, insanlar arasında adlî kararlar veren Yahudileri ifade etmek için kullanılmaktadır.⁸

İslam'ın Medine'deki dönemiyle ilgili haberleri aktaran ilk kaynaklarda 'rabbanîyyun' sınıfından söz edilmezken, 'ahbâr'la ilgili pek çok bilgi yer alır.⁹ Bu durum acaba Medine'de *rabbanîyyun* yok muydu, yoksa *rabbanîyyun* olanlar *ahbâr* olarak mı biliniyordu? şeklinde mukadder bir soruyu çağırır. Nitekim Necran'dan Medine'ye gelen Hıristiyan heyet ile Yahudi cenahından tartışmaya katılanlardan *ahbâr* diye söz edilirken, 'rabbanî' diye bir unvandan bahsedilmemektedir.¹⁰ Bu bilgiler de Medine'de rabbanîyyundan kimsenin olmadığına işaret ediyor. Mesela, *ahbâr* olarak tanımlanan Abdullah b. Selam'ın Müslüman oluşunu hikaye eden haberlerde Abdullah'ın, Peygamberimize: 'Ben onların en bilginiyim, en bilginlerinin oğluyum...'¹¹ ifadesi Medine Yahudilerinde ilim adamı olarak sadece *ahbâr* var olduğu kanaatine götürür.

Kur'ân'ın nüzülü döneminde Medine'de 'Beytu'l-Midrâs' denilen merkezlerde Yahudi dinini ve hukukunu öğreten, dinî hükümlere vakıf olan, dolayısıyla da Yahudi cemaati içindeki ihtilafları çözmede yetkili bir takım kişilerin olduklarını ve bunların da 'ahbâr' olarak tanındıklarını biliyoruz. Nitekim Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber zaman zaman bu merkeze giderek *ahbâra* İslâm'ı tebliği etmiş¹²; hatta

⁷ http://www.sacred-texts.com/jud/t01/t0109.htm#fr_34

* Bu açıklama Kur'ân'da yer alan şu haberle de örtüşmektedir '(...) Allah'ın kitabını muhafaza etmekle görevlendirilmiş olmaları hasebiyle rabbanîyyun ve ahbar da onunla hükmederler...' (Maide, 44)

⁸ Cevad, Ali, a.e., VI/551-2.

⁹ Bkz. İbn Hişam, *es-Siretun-Nebeviyye*, Daru İhyai Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1391, I/160 vd.

¹⁰ el-Alusî, Muhammed Ebu'l-Fazl, *Ruhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sab'ul-Mesânî*, Daru İhya-i't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts. III/194.

¹¹ el-Cevziyye, İbn Kayyim, *Hidâyetu'l-Heyara fi Ecvibeti'l-Yahudî ve'n-Nasarâ*, el-Camiatu'l-İslamiyye, Nşr. Muhammed b. Ebi Bekr, Medine, ts., I/39.

¹² Buhari, *İ'tisam*, 18.

kendisinden fetva istemeye gelen bazı Yahudilere cevap vermeden önce, onların eğitim-öğretim yeri olan Midras'a gidip orada ahbârdan bazılarına Tevrat'ın konuyla ilgili hükmünü sormuştur.¹³ Hz. Peygamberin vefatından sonra da ilk iki halifenin de aynı şekilde davrandıkları rivayet edilir.¹⁴

Öte yandan gerek Kur'ân ve gerekse tarihî kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, ahbârın Yahudi toplumu üzerinde oldukça büyük bir nüfuzu vardı. Yahudi halkı onların emir ve yasaklarına dinî değerler yüklüyor; ne emrederlerse onu yapıyorlardı. Çünkü Medine'deki Yahudi cemaatinin ekseriyeti okuma yazma bilmiyor, ahbârın dediklerinin dışında dinî bir hüküm de tanımıyorlardı. Nitekim bu psiko-sosyal süreç din adamlarını ilahlaştırmaya kadar götürmüştür:

*"Onlar, **ahbâr**, ruhbanı ve Meryem oğlu İsa Mesih'i Allah'tan başka Rab'ler edindiler. Hâlbuki onlar ancak "bir" olan ve kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardı. Allah onların ortak koştuklarından münezzehtir."* (Tevbe, 9/31)

Peygamberimiz de: 'Ahbârdan on kişi Müslüman olsaydı, yeryüzündeki bütün Yahudiler Müslüman olurdu' buyurmuştur.¹⁵ Bu durumu pekiştiren bir başka haber ise şöyledir: Rivayete göre bir grup ahbâr kendi cemaatleri ile olan bir ihtilafta lehlerine bir fetva almak üzere Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Eba'l-Kasım, sen de biliyorsun ki bizler ahbâruz, şayet bizler sana tâbi olacak olursak bütün Yahudiler seni kabul ederler. Bizimle kavmimiz arasında bir husumet mevcuttur; sana muhakemeye geldik, şayet bizim lehimize hüküm verirsen, kesinlikle sana iman eder, seni tasdik ederiz..."¹⁶ şeklinde cemaatlerindeki etkinliklerini ifade eden bir teklif getirmişlerdir. Gerçekten sahabe kuşağından Abdullah b. Selam ile Müslüman olduktan kısa bir zaman sonra bütün mal varlığını Peygamberimize hibe ederek cihada giden ve şehit düşen Muhayrik ile tabiinden Vehb b. Münebbih ve Ka'b al-Ahbâr gibi birkaç kişiden başka ahbârdan Müslüman olan kimse yoktur.¹⁷

İlgili haberlerden anlaşılan odur ki, ahbâr kendi cemaatlerinin okuma-yazma bilmemelerini istismar edip durumu kendilerine maddî gelir veya haksız nüfuz

¹³ Taberi, III/576.

¹⁴ İbn Hişam, II/558; Taberi, III/536

¹⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, II/346.

¹⁶ Ebussuûd, III/47.

¹⁷ İbn Hişam, II/161-2; İbn Seyyidi'n-Nas, *'Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğazî ve's-Şemâil ve'l-Eser*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1974, I/206-8; En-Nevevi, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, *el-Minhac Şerhu Sahihi Müslim*, Daru İhya't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1392, III/76.

sağlayacak şekilde kullanmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in risaletini kabul etmeye yanaşmamalarının asıl nedeni de halkları üzerindeki riyasetlerinin ve onlardan haksız yere nemalanmalarının sona erme endişesidir. Rivayetlere göre, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesini takiben ahbâr Onun Tevrat'ta yer alan sıfatlarını aksi şekilde değiştirdi, okuma yazma bilmeyen Yahudiler Son Peygamber hakkında kendilerine sorular sorduklarında ise açıp kendilerinin yazdıklarını okuyorlardı. Nitekim bu durum, **'Kendi elleriyle yazdıkları için, 'Bu, Allah katındandır' diyorlardı'** (Bakara, 2/79) ayetinde açıkça ifade edilmiştir.¹⁸ İbni Adi'l-Berr, Hz. Peygamber'in Abdullah b. Selam ile birlikte Yahudilere giderek zinanın Tevrat'taki hükmünü öğrenmek amacıyla Tevrat'ı bizzat onlara okutmuş olmasını Tevrat'ın sıhhatine delil olarak ileri sürmüştü; ayette sözü edilen 'yazma' olayının ise Tevrat'ın metninin tahrif edilmişliğine değil de ahbârın Tevrat dışında bizzat kendileri tarafından yazılmış olan metinlerle ilgili olduğunu söylemiştir.¹⁹

Tefsir ve meallerde 'ahbâr' sözcüğünde üzerinde uzlaşmış ortak bir tanıma rastlamak mümkün değildir. Birçok tefsir kaynağı bu tip ifadeleri 'ulema ve kurra'²⁰ şeklinde genel bir tanımlama ile adeta geçiştirmiştir. Mesela Yahudilik kültürüne aşina olduğunu düşündüğümüz Muhammed Esed bile, 'Ahbâr' kelimesini 'rabbis' (rabbiler) şeklinde İngilizce'ye çevirmiştir.²¹ Oysa gerek Kur'ân'da ve gerekse kurumsal Yahudilikte bu iki kelime ayrı ayrı unvanları ifade etmektedir. Esed'in bu konuda İbranî kaynakları da dikkate alması beklenirken sadece İslamî kaynakları kullanmasını kıymetli eseri için önemli bir eksiklik olarak değerlendiriyoruz.

Türkçe meâllerde ise, 'ahbâr' terimine şu karşılıklar verilmiştir: 'Peygamberlerin yoluna salık olan fakih, yüksek bilgili alimler'²²; 'fakihler'²³; 'fukahâ'²⁴; 'danışmanlar'²⁵; 'din aydınları'²⁶; 'zahitler'²⁷; 'müçtehidlerin içtihatlarıyla amel ve

¹⁸ Ebussuûd, *Tefsir*, I/120.

¹⁹ İbn Abdil-Berr, Yusuf b. Abdillâh, *el-İstizkâr*, Darul-Kutubi'l-İlmiyye, Tah. Salim M. Ata, Beyrut, 1421-2000, VII/459.

²⁰ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XIV/216.

²¹ Bkz. Esed, Muhammad, *The Message of The Qur'an*, Dar al-Andalus, Gibraltar, 1980, s. 262.

²² Bilmen, II/773.

²³ Çantay, I/166

²⁴ İzmirli İsmail Hakkı, s. 207.

²⁵ Muhammed b. Hamza, XV. Yüzyılın Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi, I/84.

²⁶ Nebioğlu, Osman, *Türkçe Kur'an-ı Kerim*, s. 61.

²⁷ Cemil Said, Kur'an-ı Kerim'in Türkçesi, s. 130.

hükmeden avam-ı ulemâ'.²⁸ Dikkat edilirse bu karşılıkların hiçbirisinde terimin İbranice kökenli olma ihtimali düşünülmemiştir.

Öyle görünüyor ki, meâl yazarlarının zihninde terime ilişkin ortak bir tanım bulunmadığı için onun karşılığını belirleme konusunda bir tutarlılık da tesis edilememiştir. Mesela, birçok meâlde Maide 63'te yer alan 'ahbâr' kelimesi 'bilginler', 'alimler' diye çevrilmiş iken, Tevbe 31 ve 34'teki 'ahbâr' kelimesi ise 'haham' diye çevrilmiştir.²⁹ Keza Maide 63 ve Tevbe 31 ve 34. ayetlerinde yer alan bu unvan 'haham' şeklinde; Maide 44'de ise, 'alimler' diye çevrilmiştir.³⁰ Benzer çelişkilere aynı müellife ait meâl ve tefsirde de rastlamak mümkündür. Mesela Süleyman Ateş, aynı ayette yer alan bu ifadeyi meâl kısmında 'âbidler' diye çevirmiş iken, tefsir kısmında ise: 'Hibr veya habr, din âlimi anlamındadır; tahsin (güzelleştirme) anlamındaki tahbir'den gelir' demektedir.³¹ Oysa bu tanım yukarıda belirttiğimiz gibi ilgili terime Arapça kök anlam yüklemenin sonucudur. Hâlbuki daha ileri araştırmalarla daha doğru sonuçların ve karşılıkların bulunması beklenirdi. Çünkü özellikle kutsal metinlerin çevirilerinde özel isim, unvan ve sıfatların oldukları gibi korunması, gerekirse dipnotlarda tefsir edilmesi, tefsir edilirken de ilgili diğer kutsal metinlerin ve dinlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi önemli bir çeviri tekniği olarak uygulanmalıdır.

2. Ruhbân (رهبان)

Arapça kaynaklar 'ruhban' kelimesinin 'rahip' kelimesinin çoğulu olduğunu ve 'Allah'tan korkan kişiler' anlamına geldiğini ileri sürerler. Buna göre kelime Arapça 'r-h-b' (رهب) kökünden ismi fâildir.³² Bu teze göre dinî bir terim olarak rahib: 'Manastırda kendisini ibadete adanmış kişi' demektir.³³ Ruhban ise manastırlarda çokça ibadet eden kişilerdir. Çoğunluğu Şam Araplarından olan ve Roma yoluyla Hıristiyanlığı benimseyen bu insanlar Arap beldelerinin çoğuna yayılmış ve manastır, kilise gibi mabetler inşa etmişlerdi. Nitekim İbni Faris *terehhüb* kelimesinin *taabbud* anlamında olduğunu söyler.³⁴ Bu tanıma göre rahiplik ile keşişlik aynı anlama gelir.

²⁸ Konyalı Vehbi Efendi, *Hulasatu'l-Beyân*, III/1229.

²⁹ Bkz. Komisyon, a.e., s. 191; Akdemir, a.e., s. 191; Altuntaş ve Şahin a.m. s. 117; Koçyiğit, Talat, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Hüner, Konya, 2006, s. 55 ve 91.

³⁰ Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Kılıç Kitabevi, Ankara.

³¹ Ateş, age, II/536.

³² Şihabuddin Ahmed Muhammed el-Mısri, *et-Tıbyân fi Garîbi Lafzi'l-Kur'ân*, Daru's-Sahabe, Kahire, I/87.

³³ Zuhayli, Vehbe, VII/6.

³⁴ İbnu Aşur, IV/4-7

Kur'ân'ın nüzulü döneminde Arabistan yarımadasının -Doğuda İran'ı çıkarırsak- hemen hemen tamamının Hıristiyan bir dinî-kültürel coğrafya ile çevrili olduğunu biliyoruz. Bu nedenle Kısraların himayesindeki Nesturi rahipler ile Rum Kayserlerin himayesindeki Yakubî rahiplerin misyonerlik çabaları sonucu Arap kabileleri arasında yaygın bir kabul gören Hıristiyanlığın o bölgede hangi dil ile teessüs ettiğini bilmek, Hıristiyanlığa ilişkin Kur'ân'da yer alan kelime, kavram ve konuları doğru anlamak için son derece önemlidir. Bu alandaki bilgi eksikliği nedeniyle Hıristiyanlara ait Kur'ân'da yer alan bazı terimlerin tanımlarında çoğu zaman görüş birliğine rastlanılmaz. Mesela Hacc Suresi'nin 40. ayetinde yer alan 'biye'a'(بيع) kelimesi hakkında Taberi şu bilgiyi aktarır: 'Te'vil ehli ihtilaf etmiş; kimileri Hıristiyan manastırı, kimileri Hıristiyan kilisesi, kimileri Yahudi kilisesi, kimileri de Sabilerin manastırı demişlerdir.'³⁵ Bu ihtilafların ilgili dinler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaktan kaynaklandığı açıktır. Kaynaklar, M.S. II-XIII. yüzyılları arasında Güney ve Kuzey Arabistan da dâhil olmak üzere Ortadoğu'nun ana merkezlerinde Kilise'nin yegâne dilinin Süryanice olduğunu bildirirler. Bilindiği üzere Süryanice Hz. İsa'nın anadili olan Aramcanın bir alt lehçesi iken, zamanla Hıristiyanlığın ana dili olmuştur. Bu etkinliği nedeniyle olsa gerek Hz. Peygamber kendisine etraf bölgelerden çok sayıda İbranice ve Süryanice mektuplar geldiğini söyleyerek, Zeyd b. Sabit'e en kısa zamanda İbranice ve Süryanice dillerini öğrenmesini istemiştir.³⁶ Süryanice bugün bile Ortadoğu'daki birçok Hıristiyan toplumun dinî törenlerde kullandığı bir lisan olarak yaşamaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'da yer alan özellikle de Hıristiyanlığa ilişkin birçok isim, unvan ve kelime ve terimin Süryanice kökenli olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de Hıristiyan din adamı veya ulemasına ait olmak üzere 'Ruhban ve Kissis' diye iki sınıftan söz edilmektedir. Birincisi: 'İnsanların mallarını haksız yere yiyen ve insanlar tarafından rabler edinilen' kişiler olarak eleştirilmesine karşın, ikincisi: 'Hakikate karşı duyarlı ve duygu inceliğine sahip' kişiler olarak bir nevi övgü ile anılmaktadır.

'Ruhbân' kelimesi sıfat haliyle Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde geçer: Maide 82'de 'İnananlara sevgi göstermede en yakın kişiler olmaları ve büyükenmemeleri' sebebiyle övgü ile anılırken; Tevbe 31'de 'Hıristiyanlar tarafından 'rabler'

³⁵ Bkz. Taberi, IX/162.

³⁶ Ibn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 358; Ibn Abdî'l-Berr, a.g.e., II, 538; İbnü'l-Esîr, a.g.e., II, 579.

edinilmeleri'; Tevbe 34'te ise: 'Çoğunun insanların mallarını haksız yollarla yemeleri' gerekçeleriyle eleştirilmektedirler. Hadid 27. ayette ise 'ruhbanlık' anlamında 'rehbaniyyet' şeklinde mastar olarak yer alır. Aynı kökten türemiş fiil ve sıfat halleri ise birkaç ayette zikredilmiştir: (bkz. Araf, 116-154; Bakara 40; Nahl 51; Enfal 60; Kasas 32; Haşr 13; Enbiya 90)

Hâlbuki gerek Maide 82. ayette ve gerekse siyer haberlerinde 'ruhban' ve 'Kissisin' diye tanımlanan kişiler ayrı sınıflar olarak zikredilmektedir. Gerçi **"Kendilerine farz kılmadığımız halde ruhbanlığı ihdas ettiler ancak ona da layıkıyla riayet etmediler."** (Hadid 57/27) ayetinde ifade edildiği üzere manastır keşişliğinin ilk ortaya çıkışındaki amaçlar ile sonraki evrelerde görülen sapmalar bu ayetteki ifade ile birebir örtüşmektedir. Nitekim Taberi'de yer alan bilgilere göre ruhbanlığı ilk icat edenler gerçekten ayette ifade edildiği üzere ilâhi hoşnutluğu aramak amacıyla bunu yapmışlardır. Ancak gerek aynı dönemde ve gerekse sonraki kuşaklarda bazılarının ilk konulan esaslara riayet etmeyerek onu yozlaştırdıkları da tarihî bir vakıdır.³⁷

İngilizce meâllerde 'ruhban' kelimesi 'monks'³⁸ ve 'men who have renounced the world (dünyayı terk etmiş kişiler)'³⁹ diye çevrilmiş iken; Türkçe meâllerin çoğunluğu, 'Ruhbân' kelimesini 'Rahipler', 'Dünyayı terk etmiş (târik-i dünya) rahipler';⁴⁰ 'Kendini Allah'a adanmış rahipler'⁴¹ ve 'Perhizkârlar'⁴² şeklinde çevirmişlerdir. Bazı meâllerde ise, Maide 82'deki 'ruhban' kelimesi 'rahipler' diye çevrilmiş iken, Tevbe 31 ve 34'deki 'ruhban kelimesi 'papazlar' şeklinde tercüme edilmiştir.⁴³

Daha farklı bir teze göre ise, 'Ruhbân' kelimesi, Maide 82'de birlikte zikredilen 'kissîs' kelimesi gibi, Arapçada 'korktu' anlamına gelen 'ra-hi-ba' fiilinden değil de, Arabistan Yarımadası'ndaki Hıristiyanlığın din dili olan Süryaniceden türetilmiştir. Bu teze göre, 'ruhban' kelimesi Süryanice 'rabhoya' kelimesinden türemiştir. Buna göre 'rahîb' kelimesi de manastırda münzevi bir hayat süren 'keşiş' anlamında değil,

³⁷ Taberi, XI/689

³⁸ Esed; M. Pickthall; MH Shakir; R. Khalifa.

³⁹ Yusuf Ali.

⁴⁰ Bkz: Elmalılı; Bilmen, Diyanet; Ateş; Gölpınarlı; Baltacıoğlu; Bulaç, Yıldırım Suat, Baltacıoğlu,

⁴¹ Öztürk, Yaşar Nuri.

⁴² Tüzüner.

⁴³ Baltacıoğlu; Dumlu ve Elmalı.

'papaz' manasında kullanılmaktadır.⁴⁴ Biz de bu tezin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. Zira çoğu rahiplerin insanların mallarını haksız sebeplerle yediklerine ilişkin Kur'ân'ın (Bkz. Tevbe 34) onlara yönelik eleştirileri dikkate alındığında, bu sınıfın manastırda münzevi bir hayat süren kişiler değil de büyük dinî yetkilerle donanmış olarak yoğun ve aktif toplumsal roller üstlenmiş olmaları gerekir ki, bunlar da Kilise papazlarından başkası olamaz. Çünkü Kur'ân'ın Tevbe 34. ayette rahiplere yönelttiği eleştiri, özellikle papazların günah çıkarmak, cehennem azabından kurtarmak ve cennette yer satmak (enduljans) gibi yollarla insanların mallarını haksız gerekçelerle yemeleri ile bire bir çakışmaktadır. Dolayısıyla burada semantik bir kopuştan da söz edilebilir; yani Hıristiyan cemaatinde rableştirilecek (Tevbe 31) kadar büyük bir etkinliğe sahip olan ve insanların mallarını haksız yere yiyen kimselerin başlangıçta 'ruhban' olarak tanımlanmasına rağmen, sonraki dönemlerde aynı rolün papazlar tarafından icra edildiğini göz önünde bulunduracak olursak, ayetlerde yer alan 'ruhban' kelimesini Türkçeye 'papazlar' diye çevirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Çünkü 'ruhbân' kelimesinin Türkçe'de çağrıştırdığı anlam daha ziyade yine Kur'ân'da yer alan ve Türkçe'ye 'Keşiş' kelimesiyle çevrilen 'Kissis' unvanına denk düşmektedir ki, bu vesileyle bu kavrama da kısaca değinmekte fayda vardır:

2.1. Kissîs: (كسيس)

Terimin Arapça kökenli olduğu tezine göre ayette yer alan bu kelime 'kissîs' kelimesinin çoğuludur. 'Kissîs' kelimesi bazen 'kusûs' şeklinde de çoğul yapılır. Çünkü 'kiss' ve 'kissîs' kelimeleri aynı anlamdadır.⁴⁵ Arapça kökenli bir kelime olarak kabulü halinde sözlük olarak, 'Bir şeyi geceleyin aramak ve bulmak' manasına gelir.⁴⁶ Zeccac'a göre, 'kiss' ve 'kissîs' diye bilinen insanlar Hıristiyanların reisleri idiler. Kutrub ise, 'Kissîs'in Rum dilinde 'âlim' manasında olduğunu söyler.⁴⁷ Keşşaf'ta 'Kississîn ve ruhban' ikilisi 'bilginler ve kendilerini ibadete adanmış kişiler' diye tefsir edilmiştir.⁴⁸

⁴⁴ <http://www.bible.ca/islam/library/Geiger/Judaism/chap11.htm>

⁴⁵ Lisanu'l-Arab, VI/173; el-Ferahidî, Halil b. Ahmed, Kitabu'l-Ayn, Daru'l-Mektebeti'l-Hilal, Tah. Mehdi Mahzumi, VI/12; Taberi, Cami, V/3.

⁴⁶ el-Isfehânî, *el-Müfredât*, I/1178

⁴⁷ Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II/408; İbn Aşur, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru Suhnun, Tunus, IV, 777.

⁴⁸ Zamehşeri, *Keşşâf*, I/333.

Bu terim çoğul haliyle (قسيسين) sadece şu ayette yer almaktadır: “İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile müşrikleri bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da ‘Biz Hıristiyanlarız’ diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde **keşişler (kissisîn)** ve ruhban vardır ve onlar büyüklük taslamazlar” (Maide, 82).

Bu unvanın Hıristiyan din adamlarına ait olduğu açıktır. Ancak ayette ifade edilen kişilerle kimlerin kast edildiği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bir rivayete göre bunlar Habeşistan’a yapılan İlk Hicret’ten kısa bir süre sonra Kral Necaşi tarafından Peygamberimizle görüşmek üzere Mekke’ye gönderilen yetmiş kişilik seçkin bir heyettir. Başka rivayetlerde ise bunların Cafer B. Ebi Talip ile birlikte Habeşistan’dan dönen Habeşliler olduğu söylenir. Zeyd’den gelen bilgiye göre Necaşi Mekke’ye on iki kişi gönderdi; bunların beşi ruhban yedisi ise Kissis idiler. Keza bunların Medine’ye gelen Necranlı bir heyet olduğuna ilişkin başka bir rivayet daha mevcuttur. Buna göre mezkûr kişilerin Habeşistan’a yapılan İlk Hicrette Necaşi’nin isteği ile Cafer b. Ebi Talib’in kendilerine Meryem Suresi’ni okuduğu bir grup din adamıdır.⁴⁹ Nitekim İbni Kesir’in aktardığı şu bilgi yukarıdaki rivayet ile örtüşmektedir: Necaşi: ‘Ey Habeşliler, Rahipler ve Kissisler (Ya ma’şerel-Habeşiyeye, ve’l-Kissisîsîn ve’r-Ruhban)’ diyerek Cafer’i dinlemelerini istemişti.⁵⁰

İbni İshak diyor ki: Zühri’ye Maide 82 ile Furkan 63. ayetleri hakkında sordum. Dedi ki: “Her zaman âlimlerimizden bu ayetlerin Necaşi ve arkadaşları hakkında nazil olduğunu duydum.”⁵¹ Bunlar Furkan Suresi 63. ayeti ile de kendilerine atıfta bulunulan kişilerdir.⁵² ‘Kiss ve Kissîs ise Hıristiyan reislerinden alim abidlerdir.⁵³ Taberi ilgili rivayetleri aktardıktan sonra diyor ki: “Bu konuda en doğrusu şunu söylemektir: ‘Allah, kendilerini ‘Bizler Nasarayız’ diye tanımlayan bir kavmi müminlere sevgi ve yakınlık konusunda en yakın kişiler olarak nitelemiştir. Dolayısıyla bunlar Necaşi’nin gönderdiği kişiler de olabilir, İsa’nın şeriatı üzere kalanlar da.. Zira Allah bunların isimlerini belirtmemiştir...”⁵⁴

‘Kissis’ kelimesi Türkçeye ‘Keşiş’ diye çevrilmiştir ki, ‘keşiş’ kelimesi Farsça bir sözcük olup, manastırlarda münzevi bir hayat yaşayan ve bir tarikata bağlı, hiç

⁴⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, I/461; ; Nisaburi, *Müstedrek*, II/338; Kurtubi, XI/71.

⁵⁰ İbni Kesir, *Tefsir*, IV/461.

⁵¹ Taberi, V/6.

⁵² Taberi, V/6.

⁵³ el-İsfahanî, Rağıb, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’an*, Daru Kahraman, İstanbul, ts., s. 608.

⁵⁴ Fazla bilgi için bkz. Taberi, *Camîu’l-Beyan*, VI/3; İbni Kesir, *Tefsir*, II/117.

evlenmeyen din adamı' manasına gelir.⁵⁵ Farsça'da Hıristiyanların âlim, zâhid ve ileri gelen din adamlarını tanımlamak için kullanılan 'keşiş' kelimesinin Süryanicede 'pir, şeyh, kâhin' anlamındaki karşılığı 'keşîşa', Aramicede ise 'keşiş'dir⁵⁶. Bir başka teze göre 'Kissisîn' kelimesi Süryanice 'Qishishoye' kelimesinin Arapçalaşmış (mu'arreb) halidir.⁵⁷

Türkçe meâl ve tefsirlerde 'Kissis' kelimesine verilen karşılıklar şunlardır: 'alim keşişler'⁵⁸; 'bilgin, abid olanlar'⁵⁹; 'keşişler, ilim ve ibadetle meşgul adamlar'⁶⁰; 'keşişler'⁶¹; 'âlimler'⁶²; 'bilgili adamlar'⁶³; 'bilgin papazlar'⁶⁴; 'keşişler, ibadet eyleyiciler'⁶⁵; 'Hıristiyanların din işlerini yürüten papazlar'⁶⁶; 'ilim ve ibadetle uğraşanlar'⁶⁷; 'bilgin keşişler'⁶⁸.

Batı dillerinde ise, keşişlik ve keşişle ilgili terimler 'monasticism' ve 'monk' kelimeleriyle ifade edilir. 'İssız, yalnız yaşayan' anlamlarındaki Grekçe 'monos' kelimesinden türetilmiş olan 'monasterion' ve 'monastikos' kelimeleri ise *manastır keşişliğini* ifade eder.⁶⁹ İngilizce meâllerde ise, 'Kendilerini öğrenmeye adanmış kişiler' (men devoted to learning)⁷⁰ ve 'priests'⁷¹ (dini merasimleri düzenleyen papazlar) diye çevrilmiştir⁷². Dikkat edilirse hemen hemen tüm çevirilerde bu terimin iki özelliğine vurgu yapılmıştır; ilim ve ibadet. Bu nedenle terimin Türkçe karşılığı seçilirken ilim ve ameli cem eden bir kavram bulmak daha doğru olur ki, bize göre bu kavram 'bilge'

⁵⁵ Meydan Larousse, 'keşiş' mad.

⁵⁶ Tebrizi, Muhammed Hüseyinî, *Burhan-ı Katı*, III/1957'den aktaran Gündüz Şinasi, Türkiye Diyanet İslam Ansk. 'keşiş' md.

⁵⁷ <http://www.bible.ca/islam/library/Geiger/Judaism/chap11.htm>

⁵⁸ Elmalılı, III/1791.

⁵⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi,

⁶⁰ Çantay, I/173.

⁶¹ İzmirli İsmail Hakkı, I/217; Nebioğlu, Osman, s. 64; Komisyon, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993; Akdemir, Salih, s. 120; Ö.Dumlu ve H. Elmalı, *Ayet Ayet Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, s.118; H. Altuntaş ve M. Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2001, s.120.

⁶² Cemil Said, s. 136

⁶³ Tüzüner, a.m.

⁶⁴ Sadi İrmak, Kutsal Kur'ân'ın Türkçe Meâli, s. 86.

⁶⁵ Muhammed b. Hamza, I/88.

⁶⁶ Konyalı Vehbi Efendi, III/1295.

⁶⁷ A. Gölpınarlı.

⁶⁸ Yıldırım, Suat.

⁶⁹ Gündüz, a.m.

⁷⁰ Yusuf Ali.

⁷¹ M. Esed s. 160; M. Pickthall; MH Shakir; R. Khalifa.

⁷² Esed, s. 160.

kelimesi olabilir. Buna göre 'Kissisîn' kelimesini Türkçeye 'Bilge Keşişler' diye çevirmek daha isabetli olacaktır.

Anlaşılan Kur'ân'da yer alan 'Kissis' kelimesi ile toplumsal ilişkilerden ayrılarak yerleşim alanlarına uzak, kırsal kesimlerde manastır hayatı yaşayan ve kendilerini ilim ve ibadete adayan insanlar kast edilmiştir. Dünyadan uzaklaşarak zühde dayalı, mistik bir hayat sürme düşüncesi çok eskilere dayanmakla birlikte, Hıristiyanlık'ta böyle bir eğilimi ifade eden 'keşişliğin' ortaya çıktığı dönemin III. Yüzyıl olduğu kabul edilmektedir. İskenderiyeli Origen (ö. 250) dua, iffet ve daha sıkı disipline edilmiş dinî bir hayatı önemsemesi nedeniyle 'monastik teolojinin babası' olarak bilinmesine rağmen, Hıristiyanlık tarihinde keşişliğin Mısır'da çöle çekilerek zahidâne bir hayatı tercih eden Aziz Antony ile başladığı söylenir. Manastır hayatına dayalı keşişliğin ise 320 yıllarında yine Mısır'da Pachomius tarafından başlatıldığı iddia edilir. Keşişlik daha sonra buradan Sina yarımadasına, Filistin ve Suriye'ye yayılmıştır. Ortaçağ'da birçok kralın keşişleri ve keşişlik teşkilatını himaye etmesiyle bu eğilim önemli bir kurum haline gelirken manastırlar da hızla zenginleşmiştir. Ne var ki, bu süreçte keşişliğin temel öğretilerinden önemli sapmalar meydana gelmiştir.⁷³

Bilindiği üzere Peygamberimiz, kendilerince zahidâne bir hayat yaşamaya karar veren bazı sahabelerin bu tür davranışlarını duyunca: 'Sizlere kissis ve ruhban olmanızı emretmiyorum, benim dinimde bunlara yer yoktur' buyurarak bu tür eğilimleri engellemiştir.⁷⁴

Urve b. Zübeyr'den gelen bilgiye göre Hıristiyanlar İncil'i zayi ettiler. Onda olmayanı ona koydular. Onu zayi edenler Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dır. Bunların hiç birine inanmayıp hak üzere kalanlar ise Kissislerdir. Her kim İsa'nın dini ve hidayeti üzere kalmışsa o Kissistir. Bir başka bilgiye göre Selman-ı Faris: 'Peygamber bu ayeti bana: 'Çünkü içlerinde siddikler ve ruhban vardır' şeklinde okuttu'⁷⁵ diyerek, O'nun, kissisini 'doğru kişiler' olarak tanımladığına dikkat çekmiştir.

⁷³ Gündüz, Şinasi, a.madde., (XXV/322-3)

⁷⁴ Bkz. Taberi, IX/5.

⁷⁵ Kurtubi, VI/238.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kur'ân'ın daha önceki dinlere ilişkin içerdiği her türlü bilgi, eleştiri ve atıfların tam ve doğru karşılıklarını tespit etmek için dinler tarihi ve semantik başta olmak üzere disiplinler arası karşılaştırmalı araştırmalara zorunlu bir ihtiyaç vardır. Aksi takdirde Kur'ân'daki birçok metnin eksik veya hatalı olarak çevrilmesi kaçınılmaz olacaktır.